

A study of symbols of Iranian religions after Islam in the poems of Mohammadreza Shafiei Kodkani (M. Sarshak)

Rahman Kalantari^۱

PhD student in Persian Language and Literature, Khorramabad Branch,
Islamic Azad University, Khorramabad, Iran.

Masoud Sephouni (Corresponding author)

Associate Professor, Department of Persian Language and Literature,
Khorramabad Branch, Islamic Azad University, Khorramabad, Iran.

Ali Fardad

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature,
Khorramabad Branch, Islamic Azad University, Khorramabad, Iran.

Acceptance date ۲۱/۲/۱۴۰۴: **Date of receipt**: ۲/۹/۱۴۰۳

Abstract:

M. Sarshak (Mohammad Reza Shafiei-Kadkani) is one of the great post-Constitutional Revolution poets of Iran, whose social thought and ideals such as freedom, liberalism, and opposition to despotism permeate a significant portion of his poetry. The present research aims to study symbols from Iranian post-Islamic religions in the poems of Mohammad Reza Shafiei-Kadkani (M. Sarshak). Since this study is a form of literary analysis, the research method is analytical-descriptive. The data collection procedure involved a meticulous study of the research population—namely, Shafiei-Kadkani's poetic works and related scholarly sources—along with note-taking.

^۱. Kalantaribmn@gmail.com

The results indicate that Islam, in all its dimensions—including the Quran, Quranic culture, Quranic interpretations, the beliefs of mystics and Sufis, etc.—pervades most of Shafiei-Kadkani's poetry. His profound familiarity with Quranic narratives, the Torah, the Gospels, Islamic commentaries, and traditions has enabled him to draw extensively from the stories of the prophets. The tales of Adam, Khidr, Abraham, Jesus, Moses, Solomon, and others, with their inherent symbolic and allegorical meanings, have been employed to create novel themes.

Keywords: Mohammad Reza Shafiei-Kadkani, Iranian Religions, Post-Islam, Symbolic Meanings.

Detailed summary

Introduction

M. Sarshak is one of the great post-constitutional poets of Iran, whose ideals include social thoughts and topics such as freedom, libertarianism, and authoritarianism, and a large volume of his poems include his personal experience and major socio-political crises of his land, as well as mythology. He mixes the remnants of his culture and civilization with a deep and delicate look, and the result is poems that tell about the past of his land. And he turns the contemporary history of his country into poetry with a keen eye in symbolic and ironic form and cover.

In fact, M. Sarshak is a symbolist poet and what can be said about his poems is that most of his symbols are taken from the elements and phenomena of nature or from the text of the cultural, literary and mythological heritage of the Persian past. One of the important points in Shafii Kodkani's poetry is the allegory of nature and its parts in his poems, so that he does not only describe nature, but by integrating it with human conditions, he presents a symbolic and symbolic state that conveys his heart's words from this Through this way of expression, he announces to everyone and makes poetry a shortcut to reach the truth.

Therefore, considering the greatness of Shafi'i Kadkani and the work he had in Persian literature, and with the investigations and researches carried out on the works, circumstances and thoughts of this great poet, it seems that the place to examine the symbol The analysis in the collection of social and historical

poems in his poems is empty in the researches. Therefore, regardless of the novelty and attractiveness of the topic, the questions that may arise in the minds of his lovers regarding various aspects of his poetic personality - including his poetic symbolic effects - prompted us to choose this topic, Bobby Let's open Kadkani to the lovers of Shafii's poetry. Based on what was said, the necessity of conducting a research with the aim of studying symbols of Iranian religions after Islam in the poems of Mohammad Reza Shafii Kodkani (M. Sarshak) is more than noticeable.

Method

Since this research is a type of literary review, therefore, the type of research method is analytical-descriptive. This means that after collecting information and taking notes of the important points related to the subject, the introduction of the work has been defined and then the data has been analyzed. The method of gathering information in this research was a detailed study of the statistical population of the research, that is, the poetic works of Shafii Kadkani and related scientific sources and "note taking".

Discussion and findings

The religion of Islam with all its components includes the Quran, Quranic culture, interpretations of the Quran, the beliefs of mystics and Sufis, etc. in most of the poems of Shafii Kadkani. His deep familiarity with Quranic stories, Torah, Bible, interpretations and Islamic traditions has made him benefit greatly from the stories of the prophets. The stories of Adam, Khizr, Abraham, Jesus, Moses, Solomon, etc., with their hidden symbolic meanings, have served to create new themes.

In the poems of M. Sarshak, a symbol, has a special position and importance, and symbolism is considered one of his poetic characteristics. The poet's human beliefs, which have provided the basis for writing social and sometimes philosophical poems, have led to the creation and use of many symbols that, in addition to the semantic depth and linguistic development, have elevated the artistic aspect of the poems. According to the poet's lines of thought, the symbols are often adapted from nature and culture and serve social and human concepts in the form of art. The results showed that the religion of Islam with all its components, including the Quran, Quranic culture, interpretations of the Quran, the beliefs of mystics and Sufis, etc., is present in most of Shafii Kadkani's poems. His deep familiarity with Quranic stories, Torah, Bible, interpretations and Islamic traditions has made him benefit greatly from the stories of the prophets. The stories of Adam, Khizr,

Abraham, Jesus, Moses, Solomon, etc., with their hidden symbolic meanings, have served to create new themes.

Conclusion

M. Sarshak is one of the great post-constitutional poets of Iran, whose social thoughts and issues such as freedom, libertarianism, and authoritarianism are among his ideals, and a large volume of his poems are included. The purpose of the present research is to study the symbols of Iranian religions after Islam in the poems of Mohammad Reza Shafi'i Kodkani (M. Sarshak). The religion of Islam with all its dimensions, including: Quran, Quranic culture, interpretations of Quran, mystics and Sufi beliefs, etc., flows in most of Shafi'i-Kadkani's poems. His deep familiarity with Quranic stories, Torah, Bible, interpretations and Islamic traditions has made him benefit greatly from the stories of the prophets. The stories of Adam, Khizr, Abraham, Jesus, Moses, Solomon, etc., with their hidden symbolic meanings, have served to create new themes.

Key words: Mohammadreza Shafiei Kodkani, Iranian religions, after Islam, symbolic meanings

مطالعه نمادهایی از دین های ایرانی پس از اسلام در اشعار محمدرضا شفیعی کدکنی (م. سرشک)

رحمان کلاتری^۲

دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، واحد خرم آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، خرم آباد، ایران.

مسعود سپهوندی (نویسنده مسئول)

دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد خرم آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، خرم آباد، ایران.

علی فرداد

استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد خرم آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، خرم آباد، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۹/۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۲/۲۱

چکیده

م. سرشک، از شاعران بزرگ پس از مشروطه ایران است که اندیشه‌های اجتماعی و موضوعاتی همچون آزادی، آزادی‌خواهی و استبدادستیزی از آرمان‌های او بوده و حجم کثیری از اشعار وی را در برگرفته است. هدف از پژوهش حاضر مطالعه نمادهایی از دین های ایرانی پس از اسلام در اشعار محمدرضا شفیعی کدکنی (م. سرشک) می باشد. از آن‌جا که این تحقیق از گونه‌ی بررسی‌های ادبی است لذا نوع روش تحقیق تحلیلی- توصیفی است. شیوه‌ی گردآوری اطلاعات در این پژوهش، مطالعه‌ی دقیقِ جامعه‌ی آماریِ تحقیق، یعنی آثار شعری شفیعی کدکنی و منابع علمی مرتبط با آن و «یادداشت‌برداری» بوده است. نتایج نشان داد، دین اسلام با تمام ابعاد آن از جمله: قرآن، فرهنگ قرآنی، تفسیرهای قرآن، عقاید عرفا و صوفیه و... در اکثر اشعار شفیعی- کدکنی جریان دارد. آشنایی عمیق وی با قصص قرآنی، تورات، انجیل، تفاسیر و روایات اسلامی سبب گردیده تا از داستان‌های انبیاء بهره‌ی وافری ببرد. داستان آدم، خضر، ابراهیم، عیسی، موسی، سلیمان، و ... با معانی سمبلیک و نمادینی که در خود نهفته دارند، در خدمت خلق مضامینی تازه قرار گرفته‌اند.

کلمات کلیدی: محمدرضا شفیعی کدکنی، دین های ایرانی، پس از اسلام، معانی سمبلیک

^۲. Kalantaribmn@gmail.com

۱- مقدمه

م. سرشک، از شاعران بزرگ پس از مشروطه ایران است که اندیشه‌های اجتماعی و موضوعاتی همچون: آزادی، آزادی‌خواهی و استبدادستیزی از آرمان‌های او بوده و حجم کثیری از اشعار وی را در برگرفته است، تجربه شخصی و بحران‌های بزرگ اجتماعی-سیاسی سرزمینش و نیز اساطیر برجای مانده از فرهنگ و تمدنش را، با نگاهی عمیق و ظریف، به هم می‌آمیزد و حاصل آن اشعاری می‌شود که هم از گذشته سرزمینش می‌گوید و هم تاریخ معاصر کشورش را با نگاهی تیزبینانه در قالب و پوشش نمادین و کنایی، به شعر تبدیل می‌کند. زبان به‌کار گرفته در اشعارش را با گره‌خوردگی با طبیعت اطرافش به هم می‌آمیزد تا هموطنانش را با این شیوه بیان، نسبت به صیانت میراث جاودان خود، آگاه سازد و به جنبش وا دارد (کریمی و زال‌نژاد، ۱۳۹۵).

در واقع، م. سرشک، شاعری نمادگراست و آنچه راجع به اشعارش گفتنی است این است که بیشتر نمادهایش از عناصر و پدیده‌های طبیعت اخذ شده است و یا از متن میراث‌های فرهنگی و ادبی و اساطیری گذشته فارسی، برگرفته شده‌اند. یکی از نکات حائز اهمیت در شعر شفیعی کدکنی، در تمثیلی بودن طبیعت و اجزای آن در اشعار اوست، به طوری که صرفاً به وصف طبیعت نمی‌پردازد بلکه از ادغام آن با احوال و حالات انسان، حالتی نمادین و سمبلیک ارایه می‌دهد که حرف‌های دلش را از این طریق و با این طرز بیان، به همگان اعلام می‌دارد و شعر را میان‌بری برای رسیدن به حقیقت، می‌سازد. شعر م. سرشک، بازگشتی اسطوره‌گرا به طبیعت است که شاعر آگاهی درونی و فکری خود از سرزمینش را، در جلوه‌های طبیعت به کمال تجلی می‌رساند و با سرشت طبیعت در هم می‌آمیزد و در پایان، از ترکیب طبیعت و آگاهی درونی‌اش زبانی تنوع‌گرا و شعری شگرف می‌آفریند. شاعری است پایبند به آداب و فرهنگ ایران زمین و نیز درد او

درد اجتماعی است که در آن زندگی می‌کرد، اجتماعی که در چنگال تاتار زمان، به ویران‌سرا مبدل گشت، او انسان را می‌ستاید و به صفا و صمیمیت فرامی‌خواند و می‌خواهد که همچون درختی باشند، استوار در میان موج و آذرخش، نه همچون صخره‌ای بی‌درد و خاموش.

۲- پیشینه تحقیق

کریمی و رادفر (۱۳۹۰) طی مقاله‌ای با عنوان تجلی اسطوره در شعر م. سرشک، به بررسی تجلی اسطوره‌های عام و گستره تاریخی و فراتاریخی در شعر شفيعی کدکنی پرداخته‌اند که شامل اسطوره‌های ملی- قومی، اسطوره‌های پیامبران، اسطوره‌های عرفانی، اسطوره‌های شاعران، اسطوره‌های فراملی- جهانی می‌شود. نویسندگان با آوردن نمونه‌هایی از اشعار شاعر، به این نتیجه رسیده‌اند که شعر شفيعی کدکنی مجموعه‌ای از باورها و رویاهای جمعی قوم ایرانی است و ضمن بازگو کردن روایات اسطوره‌ای با بیان اوضاع و احوال مورد نظر خود نیز می‌پردازد.

مجیدی کدکنی (۱۳۸۴)، به تأمل در واژه‌ی کبوتر در شعر م. سرشک و محدثی خراسان (۱۳۸۴)، به افق عرفان در شعر وی پرداخته است و در بحث‌هایی که مربوط به نماد است عمدتاً به نمادهای طبیعی پرداخته شده‌اند و از دلایل و انگیزه‌های آن چندان سخنی به میان نیامده است. در این میان وجود پایان‌نامه‌هایی چون نگاهی به سمبولیزم فرانسه و نمادهای طبیعی در شعر معاصر (نیما، شاملو، اخوان، فروغ و شفيعی) نوشته‌ی صادقی شهپر (۱۳۸۲)، و بررسی نمادگرایی در شعر معاصر فارسی (نیما، اخوان، فروغ، شفيعی) نگارش علی‌نژاد (۱۳۸۱)، نشان می‌دهد که اگرچه جسته و گریخته به مقوله‌نماد در شعر شفيعی و چند شاعر دیگر پرداخته شده است، اما تا کنون پژوهشی مستقل و مفصل درباره‌ی جلوه‌های نماد و نمادگرایی به صورت فنی و اختصاصی در شعر (م).

سرشک) صورت نگرفته است و بررسی نماد و نمادگرایی در شعر شفیعی کدکنی کاری است که برای نخستین بار به صورت یک پژوهش انجام می گیرد.

رویایی (۱۳۸۴)، به اسطوره بودن سیمرغ در شعر شفیعی پرداخته است و رشیدیان (۱۳۸۷)، نیز به بینش اساطیری در شعر او پرداخته است. سیدی و فائزی (۱۳۹۵)، در مقاله ای با عنوان نمود آداب و رسوم و باورهای اجتماعی جهت بازتاب اوضاع سیاسی و اجتماعی جامعه در آینه اشعار شفیعی کدکنی به تحلیل عناصری که یادآور باورهای اجتماعی هستند پرداخته اند. این عناصر در مواردی با اسطوره نیز ارتباط دارد مانند: خضر، دیو، اهریمن، جادوگر، ققنوس. نویسندگان این مقاله چنین نتیجه گرفته اند که کاربرد این عناصر علاوه بر جنبه تعلیمی، سندیت بخشیدن به فرهنگ عامه و آیین و اعتقادات مردم برای آینده و پرداختن به مسایل سیاسی و اجتماعی بوده است.

بنابراین، با توجه به بزرگی شفیعی کدکنی و اثری که او در ادبیات فارسی داشته است و با بررسی ها و پژوهش های به عمل آمده از آثار، احوال و افکار این شاعر بزرگ، به نظر می رسد که جای بررسی سمبل پردازی در مجموعه اشعار اجتماعی و تاریخی در اشعار او در پژوهش ها خالی است. بنابراین صرف نظر از تازگی و جذابیت موضوع، سؤالاتی که ممکن است در ذهن دوستداران او نسبت به جنبه های مختلف شخصیت شعری او -از جمله جلوه های نمادین شعری او- شکل بگیرد، ما را بر آن داشت تا با انتخاب این موضوع، بابت تازه به روی دوستداران شعر شفیعی کدکنی باز کنیم. بر اساس آنچه گفته شد ضرورت انجام پژوهشی با هدف مطالعه نمادهایی از دین های ایرانی پس از اسلام در اشعار محمدرضا شفیعی کدکنی (م.سرشک) بیش از پیش محسوس است.

نماد و نمادپردازی در شعر معاصر

در ادبیات نماد یکی از شگردها و مهارت های تصویرسازی است و این قابلیت را دارد تا با توجه به سابقه ذهنی و روحیه خواننده در زمان های مختلف و حتی در یک زمان، معانی

متفاوتی بپذیرد. به عبارت دیگر، نماد را می‌توان در شرایط گوناگون تاویل کرد. این تاویل‌پذیری نماد به دلیل پیچیدگی و بیکرانگی معانی نهفته در آن است (ذولفقاری و امیدعلی، ۱۳۹۲). نمادپردازی در شعر نو حرکتی است که هر کدام از شاعران در حد توانایی و استعداد خود، در راستای پویایی و غنای شعر گامی چند برداشتند.

در ادبیات معاصر و شعر نو، شاعران به دو دلیل به اشعار نمادین و سمبولیک روی می‌آورند:

۱. شرایط سیاسی و اجتماعی جامعه، دیکتاتوری و خفقان شدید حاکم بر فضای آن؛
۲. مقتضیات هنری. در واقع، از عواملی که موجب شد شاعران معاصر، مانند؛ نیما، اخوان و شاملو به شعر نمادین و سمبولیک روی آورند، فضای سیاسی و خفقان جامعه، استبداد فراوان حاکم بر آن، اعدام مبارزان، نابودی آزادی‌خواهان، همگی رعایت جانب احتیاط و مصلحت از طرف شاعران در بیان نظر و دیدگاه بود. لیکن، عنصر مهم دیگر که شاعران معاصر را به کاربرد اشعار نمادین و سمبولیک واداشت، مقتضیات هنری بود، شاعران معاصر مانند شاملو، نیما، اخوان، با علم فراوان و اندک از جریان‌های شعری غرب و همچنین با تغییر نظر و نگرش شعریشان در تلاش بودند تا بر ابهام و عمق شعر خویش بیفزایند.

درحقیقت از مقاصد آن‌ها در کاربرد نماد یا سمبل در شعر، ایجاد بافت و ساختار شعری مبهم، عمیق، منسجم، شعری تاثیرگذار در مخاطب، شرکت دادن مخاطب در جهت خلق معنای شعر، و در نهایت حرکت شعر از حالت تک‌معنایی به سوی چند معنایی، و واداشتن خواننده به درنگ و تأمل در معنا و مفهوم شعر بود. چنان‌که نیما خود بارها و بارها در آثار و دست نوشته‌هایش بر این امر تأکید می‌ورزید و می‌گفت:

آنچه عمق دارد با باطن است. باطن شعر شما با خواندن دفعه اول البته باید به دست نیاید... سمبل‌ها شعر را عمیق می‌کنند، دامنه می‌دهند، اعتبار می‌دهند و خواننده خود را در

برابر عظمتی می‌یابد... سببل‌ها را خوب مواظبت کنید، هر قدر آنها طبیعی‌تر و مناسب‌تر بوده عمق شعر شما طبیعی‌تر خواهد بود (یوشیچ، ۱۳۶۸، ۱۳۴).
و در جای دیگر می‌گوید:

باید بدانید که آن چیزی که عمیق است مبهم است. کنه اشیا جز ابهام چیزی نیست. انسان نسبت به آثار هنری یا اشعاری بیشتر علاقمندی نشان می‌دهد که جهانی از آن مبهم و تاریک و قابل شرح و تاویل‌های متفاوت باشد.

این اظهار نظر نیما درباره شعر دیدگاه و نگرش او را بسیار شبیه به دیدگاه و نظر منتقدان علم تاویل کرده است. اظهارنظرها و گفته‌هایی این چنینی را از زبان اخوان و شامل و دیگر شاعران معاصر نیز می‌شنویم که تقریباً همگی آنها بر ابهام هنری شعر، عمیق بودن آن، شرکت دادن خواننده در آفرینش معنای شعر، و درنگ و تأمل مخاطب بر معنا و مفهوم شعر تأکید دارند. به همین سبب، اشعار آنها از جمله اشعاری نیست که با یک بار خواندن معنا و مفهوم پنهان خود را آشکارا به مخاطب برسانند، بلکه شعری عمیق و منسجم و مبهم است که مخاطب با هر بار خواندن آن معنایی جدید و تازه کشف می‌کند و از این کشف احساس لذت می‌کند. در کل، نظام زبان این اشعار عناصر زبانی و لایه‌های معنایی دارد که می‌توان از آنها تاویل و تفسیرهای نمادین و سمبولیک گوناگونی عرضه کرد.

زبان پدیده بسیار پیچیده‌ای است که ما فقط صرف و نحو و واژگان را از آن به یاد می‌آوریم. در صورتی که در این چشم‌انداز تمامی عواملی که بتوانند نقش دلالتی داشته باشند، از لایه‌های معنایی مختلف در یک جمله یا یک واژه بگیرد تا ساختمان یک اسطوره یا رمز، همه در قلمرو زبان به معنی عام قرار می‌گیرد (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۳).

مضامین تحلیلی اشعار شفیی کدکنی

بیان وضعیت اجتماعی

تفاوت شاعر معاصر با شاعر پیشین در این است که شاعر معاصر احساس مسئولیت می کند. نسبت به جامعه، مردم جامعه و دردهای مردم، تلاش او بر این است که اوضاع و احوال جامعه را به مخاطب بنمایاند. نه این که با امید واهی مخاطب را گمراه کند یا او را در برابر این وضعیت های بد اجتماعی به خاموشی دعوت کند، پیرو همین مطلب دکتر شفیعی در شعری کوتاه و زیبا و هایکووار به زیبایی جامعه خویش را برای مخاطب به تصویر می کشد.

شاعر در شعر سفرنامه ی باران به زیبایی هرچه تمام تر آلودگی ها و معضلات جامعه را پیش روی مخاطب قرار می دهد. در این شعر سرشک بر آن است تا باران را چونان انسانی تصویر کند به سفری دور و دراز رفته است و در این سفر قصد تهیه و تدارک دیدن یک سفرنامه است تا نتیجه ی سفر خویش را بازگو کند و گویا در این سفر باران به این نتیجه نایل شده است که زمین چیزی جزء آلودگی و ویرانی به همراه ندارد

آخرین برگ سفرنامه ی باران این است که زمین چرکین است (شفیعی کدکنی، محمدرضا - از زبان برگ، تهران، ۱۳۷۷).

در این تصویر زیبا شاعر چرکین بودن و درگیر مسایل حقیر بودن زمینیان را به زیبایی به تصویر کشیده است، ویژگی بارز این شعر ایجاز و کوتاهی آن است که مفید و مختصر معانی و متعالی و بلندی را انتقال می دهد.

در ادامه ی همین مطلب در شعری دیگر شاعر در بندی کوتاه باز به بازتاب وضعیت اجتماعی بر می خیزد و با زبانی سمبولیک و نمادین جامعه را به باغ و مسایل و معضلات اجتماعی را به باد که ویران گر و تخریب کننده است، تشبیه می کند و فریاد برمی آورد که آیا کسی پیدا نمی شود که جلوی این مشکلات را بگیرد، از ویران گران بخواهد که آشیان ها را ویران نکند و کسی نیست که جوی ها را که نماد پاکی و زلالی و آینه داری است با سحرگاهان که نماد طراوت و تازگی است پیوند بزند، به عبارتی بهتر فریاد می زند که آیا کسی نیست که جوی را به تحرک وادارد و نگذارد به مرداب منتهی گردد.

به زبانی دیگر شاعر از توده می خواهد که به امید سحرگاهان در حرکت و تکاپو باشند و پژمرده و راکد باقی نمانند .

هیچ کس هست که باد بگوید در باغ

آشیان ها را ویران مکن

جوی - آبشخور پروانه ی سحرا را - آشفته مدار

و زلالش را - که آینه ی صد رنگ گل است

با سحرگاهان بیگانه مکن (شفیعی کدکنی، محمدرضا، از زبان برگ، تهران، ۴۷).

بیدار کردن خلق

این تعالی اندیشه و علو معنی در جای جای مجموعه های شعر م. سرشک به چشم می - خورد البته این نکته ناگفته نماند که در اشعار سرشک به مایه های تعزلی و تنبلی و احساساتی نیز بر می خوریم که شعرهای ضعیف و سستی هستند اما بسامد آن ها در مقابل اشعار متعالی آن قدر کم است می توان در مقابل قدرت این اشعار آنها را نادیده گرفت.

یکی از نکات مهم در اشعار دکتر شفیعی تعالی اندیشه در رباعی است. این نکته موقعی بارزتر می شود که مخاطب بداند که مفاهیم و محتوای رباعی در دوره های گذشته بیشتر حول محور اغتنام فرصت و گلایه از جهان و چند و چون آفرینش یا وصف معشوق بوده است و هیچ گاه هیچ شاعری دیدگاه اجتماعی وارد رباعی ننموده است. یک رباعی زیبا و کم نظیر در اشعار م. سرشک وجود دارد که در آن شاعر، فرد اجتماعی متفکر را همیشه در کوران حوادث می بیند و معتقد است فردی که فراتر از زمان خود بیندیشد همیشه مورد تهاجم و انتقاد واقع می شود:

که ملحد و گه دهری و کافر باشد گه دشمن خلق و فتنه پرور باشد

باید بچشد عذاب تنهایی را مردی که ز عصر خود فراتر باشد

شاعر موضوعی را مطرح می‌کند که در تمام قرون و اعصار صدق می‌کند شعر بسیار همه‌گیر است، در زمان‌های مختلف و در مکان‌های مختلف بوده‌اند. افرادی که آماج حملات دشمنان قرار گرفته‌اند و سرکوب گشته‌اند، از حلاج‌ها گرفته تا سهروردی‌ها و عین‌القضات‌ها و حافظ‌ها و شفیعی‌ها و اخوان‌ها و شاملوها و ... که این مطلب در مورد همه‌ی آن‌ها صادق است.

آرمان شهر

شعری به نام «ناکجا» در این شعر شاعر می‌رود و رخت از این زمین آلوده و چرکین برمی‌کشد می‌رود به ناکجایی که در آن جا نه پاکی هست و نه آشنا و غریبه‌ای جایی بکرو دوشیزه:

من و شعر و جوبار رفتیم و رفتیم

به آنجا رسیدیم، آنجا که دیگر

نه جا پای کس بود و نه آشنا بود .

به جایی می‌رود که در آن جا درختان و پرندگان و حتی تمام جانداران در آن به سبک و سیاقی دیگر زندگی می‌کنند به مسلکی آسمانی جایی که در آنجا به جز خدا چیز دیگری را نمی‌توان دید و یافت.

یأس فلسفی

شاعر از اینکه او و امثال او نتوانسته‌اند به کوچه‌های شب گرفته و ظلمت نشسته صبح و پیروزی را دعوت کنند ابراز ناراحتی می‌کند، از این که نتوانسته‌اند در وجود خودشان طعم پیروزی و وجود امید و صبح را بیدار کنند احساس گناه می‌کند و از این که نتوانسته است حضور صبح و سپیدی را بر جای جای این هستی و تارک طبیعت خبری بیاورد احساس شرم و پشیمانی می‌کند و تمام این‌ها را در اوج یاس و ناامیدی از درگاه و حریم عشق

طلب بخشش می کند. تا شاید اندکی از بارگناه خویش بکاهد شاعر دیگر امیدی به آینده ندارد.

ببخشای اگر صبح را ما به مهمانی کوچه، دعوت نکردیم

ببخشای اگر روی پیراهن ما نشان عبور سحر نیست

ببخشای ما را اگر از حضور فلق روی فرق صنوبر خبر نیست

در ادامه ی این شعر، شاعر از این که حتی در مواردی از گیاهان و نسیم نیز کم کارتر و راکدتر است خود را نمی بخشد و از اینکه در مقابله با کائنات، کم کاری کرده است و ساکت و آرام نشسته و کاری از پیش نبرده است احساس ناراحتی می کند:

نسیمی گیاه سحرگاه را، در کمندی فکنده است تا دشت بیداری اش می کشاند

و ما کمتر از آن نسیمیم در آن سوی دیوار بیمیم (شفیعی کدکنی، محمدرضا، بوی جوی مولیان، تهران، ۵۶).

مفاهیم فرامرزی

سرشک توانسته است با قدرتی بالا و بسامدی فراوان مرزها را نادیده گرفته و شعری فرامرزی بگوید تعداد شعرهایی که این ویژگی را دارا هستند بالاست به حدی که می توان رساله ای جدا در این باب نگاشت، اما به دلیل مجال کم نگارنده فقط به بارزترین آن ها پرداخته است.

شعر «پاسخ» از دفتر در کوچه باغ های نیشابور به زیبایی سخنان مذکور را صحنه می گذارد، در این شعر شاعر با بیان این مطلب که آن چیزهایی را که می خواهد نمی بیند و آنچه را دنبال می کند نمی تواند بدست بیاورد و خود را به موجی تشبیه می کند که در رفت و آمد به ساحل از خویشتن خویش می کاهد.

هیچ می دانی چرا چون موج درگریز از خویشتن پیوسته می کاهم

زان که بر این پرده ی تاریک، این خاموشی نزدیک آن چه می خواهم نمی بینم

و آن چه می بینم نمی خواهم (شفیعی کدکنی، محمدرضا، در کوچه باغ ... تهران، چشمه ۵۰). همان طور که ملاحظه می گردد در این شعر شاعر مطلبی را عنوان می کند که می تواند دغدغه تمامی قرون و اعصار، مشکل تمام مرزها و حصارها و تمام نقاط باشد، محتوای این شعر مشکل تمامی افراد جهان است. شاید همه بر این باورند که هیچ گاه هستی باب میل آنها نبوده است. این شعر می تواند مشکل تمامی انسان ها باشد. چه مربوط به دین و مذهب و کشور خاصی نیست و در نور دیدن مرز در آن به وضوح دیده می شود.

۳- روش تحقیق

از آن جا که این تحقیق از گونه ی بررسی های ادبی است لذا نوع روش تحقیق تحلیلی- توصیفی است. بدین معنی که پس از گردآوری اطلاعات و یادداشت بردای از نکات مهم و مرتبط با موضوع به تعریف مقدمات کار و پس از آن به تجزیه و تحلیل داده ها پرداخته شده است. شیوه ی گردآوری اطلاعات در این پژوهش، مطالعه ی دقیق جامعیه آماری تحقیق، یعنی آثار شعری شفیهی کدکنی و منابع علمی مرتبط با آن و «یادداشت برداری» بوده است.

۴- بحث و بررسی

دین اسلام با تمام اجزای آن شامل قرآن، فرهنگ قرآنی، تفسیرهای قرآن، عقاید عرفا و صوفیه و... در بیشتر اشعار شفیهی کدکنی جاری و ساری است. آشنایی عمیق وی با قصص قرآنی، تورات، انجیل، تفاسیر و روایات اسلامی سبب گردیده تا از داستان های انبیاء بهره ی وافر ی برد. داستان آدم، خضر، ابراهیم، عیسی، موسی، سلیمان، و ... با معانی سمبلیک و نمادینی که در خود نهفته دارند، در خدمت خلق مضامینی تازه قرار گرفته اند.

آدم (ع)

خدا تصمیم گرفت خلیفه یا نماینده‌ای در زمین قرار دهد... این خلیفه آدم(ع) بود. ... بر همین اساس، خداوند گل آدم را با دو دست خودش به مدت چهل روز ورز داد و سپس از روح خود در آن دمید...

خداوند پس از آفرینش آدم، همه نامها را به او آموخت. بنا بر تفاسیر مختلف، این نامها نام تمام اشیا یا نامهای خدا و یا هر دو بودند. ... در همین زمان، خداوند حوا را آفرید تا همدم آدم باشد و هر دو را در فردوس ساکن ساخت تا آزادانه به هر کجا که دوست دارند بروند. با این حال، به ایشان گفت که به «این درخت که مطابق احادیث گندم است»، نزدیک نشوند. هنگامی که آدم و حوا از گندم ممنوعه خوردند، ندا برخاست که «آدم به پروردگار خود عصیان ورزید». و البته این گناه (لغزش) آدمف رویدادی بزرگ است. آدم و حوا دچار لغزش شده بودند، به خدا گفتند: «پروردگارا، ما بر خویشتن ستم کردیم». خدا آنان را بخشید؛ قرآن می‌فرماید: «سپس پروردگارش او را برگزید». به عبارت دیگر، خداوند آدم را به پیامبری منصوب کرد. در قرآن کریم آمده است که خداوند آدم را به همراه نوح و دیگر پیامبران برگزید. سرانجام خداوند به آدم و حوا فرمود که «از آن (=بهشت) فرود آیید». این همان «هبوط» ویژه است که طی آن آدم و حوا به زمین فرو آمدند (نقل به مضمون از عزیزی، ۱۳۸۰: ۲۸).

از آن به بعد، روایت هبوط آدم(ع) - که به دلیل خوردن میوه از درخت ممنوعه از بهشت رانده شد-، بن‌مایه‌ای شده است تا شاعران با آن مضامین و مفاهیم سمبلیک و آرمانی خود را بسرایند. در شعر شفیعی نیز داستان هبوط آدم نماد و بن‌مایه‌ای شده است برای بیان پلیدی‌ها و ناپاکی‌های این دنیای خاکی پست. و در شعر زیر با اشاره به هبوط آدم ناپاکی دنیای مادی را مطرح می‌کند:

- مجال اندک:

غبارآلود و

زشت

آمد زمین

در دیده‌ی «آدم»

چو چشم خویش بگشود و

رخسار زمین را دید.

هزاران سال، بعد از او و

صدها سال پیش ما

ز ناهمواری گیتی سرود رودکی نالید.... (هزاره‌ی دوم آهوی کوهی، ص، ۳۶۳).

نوح (ع)، (← نوح جدید):

تأثیر حوادث و وقایع سیاسی - اجتماعی دهه‌های سی و چهل (همچون واقعه‌ی سیاهکل، جنگل، کودتای ۲۸ مرداد، مرگ مصدق و ظلم و بیداد پادشاهان پهلوی و...) به صورت خلق مضامین نمادین در دنیای آرمانی م. سرشک. تجلی یافته است. بدین معنی که این حوادث بن‌مایه‌هایی می‌شوند برای او، تا از رهگذر داستان پیامبران به معانی معکوس (و نمادین) دست یابد. وی داستان زندگی پیامبران را معادل، مصداق و سمبل‌هایی می‌داند برای زندگی مردم عصرش، با این تفاوت که دیگر این داستان‌ها روال معقول، منطقی و همیشگی خود را ندارند. بلکه بالعکس سیری وارونه دارند، و در صورت آشنا بودن با فضای سیاسی دهه‌های سی و چهل و نیز آشنا بودن با دنیای شاعرانه و مضامین فکری و آرمانی م. سرشک است که می‌توان پرده از معانی ثانویه و نمادین آن‌ها برگرفت و تأویل و رمز آن‌ها را دریافت. برای مثال در کشتی نوح جدید (ساخته‌ی دنیای شاعرانه م. سرشک)، «به دلیل پر بودن از موش و مار صحرایی دیگر برای کبوتر و قناری» (کریمی‌پناه، رادفر، ۱۳۹۰: ۹۴)، - که نماد صلح و دوستی‌اند و از پرندگان مورد علاقه‌ی م. سرشک هستند -

جایی نیست. و نتیجه ای که م. سرشک از داستان نوحِ جدید می گیرد این است که: عذاب الهی قطعی و حتمی است و قدرت الهی این کشتی کاغذی دروغین (= سمبل قدرت حاکمان جور) را نابود می کند. به دیگر سخن، می توان با توجه به وقایع سیاسی روزگار شاعر داستان نوحِ جدید را این گونه تأویل کرد:

مار و موش: سمبل و نماد ظالمان و حاکمان و اوامر جورند.

کبوتر و قناری: نماد مردم مظلومی که خواهان صلح و دوستی و آرامش اند.

کشتی نوح: نماد قدرت (دروغین و کاغذین)، حکومت پهلوی است.

- نوحِ جدید:

نوحِ جدید ایستاده بر درِ کشتی

کشتی او پر ز موش و مار صحراری

لیک در آن نیست جایی بهر کبوتر

لیک در آن نیست جایی بهر قناری

میغ عذاب آمده ست و کشتی پربار

تُنْدی تُنْدَر گسسته کار ز هنجار

طوفان، طوفان راستین دَمَندِه

کشتی او کاغذی میانه ی رگبار!

عیسی (← مسیحِ جدید):

علاوه بر این عیسی ساخته شده ی ذهن خلاق م. سرشک شفا دهنده ی دروغینی است که

بیمارهای ساختگی را شفا می دهد.

- دیدار:

ما در صفِ گدایان،

خرمن خرمن گرسنگی و فقر
 از مزرع کرامت این عیسی صلیب ندیده
 با داس هر هلال درودیم.
 بانگ رسای ملحد پیری را
 از دور می شنیدیم؛
 آهنگ دیگری داشت فریادهای او:
 هزار پرسش بی پاسخ دارم از شما:
 گروه مژده رسانان این مسیح جدید!
 شفا دهنده‌ی بیمارهای مصنوعی،
 میان خیمه نورِ دروغ زندانی،
 و هفت کشور
 از معجزات او لبریز.
 مسیح غارت و نفرت!
 مسیح مصنوعی!
 کجاست باران، کز چهره‌ی تو بزدايد
 نگاره‌های دروغین و
 سایه تزویر؟

(آینه‌ای برای صداها، ص، ۲۸۷-۲۸۸).

داستان مسیح جدید را نیز می‌توان با توجه به وقایع سیاسی - اجتماعی روزگار شاعر بدین صورت تأویل کرد:

مسیح جدید: نماد حاکمان و پادشاهان پهلوی
 بیمارهای مصنوعی و مژده رسانان مسیح: نماد متملقان و چاپلوسان دربار پادشاهان پهلوی.

ملحد پیر: نماد یک رهبر و منجی و راهنمای مردم برای نشان دادن جهل و جبر و بیداد حکومت جور.

البته با توجه به گستردگی و قابلیت که نمادها دارند (تنوع معانی و مفاهیم پنهانی در آن) می توان داستان مسیح جدید را نمادی برای هجوم تاتار به ایران در نظر گرفت و سایر سمبل ها و مصداق های موجود در این داستان (مسیح جدید) را با توجه به این حادثه (هجوم تاتار) تأویل و تفسیر کرد.

ایوب (ع)

در زمین عوض مردی بود ایوب نام، که ثروت و مکنت بسیار داشت و از دل و جان خدای یکتا را می پرستید. در مناظره ای بین شیطان و خداوند، شیطان دلیل خداپرستی ایوب را ثروت فراوانش می داند.... و از خدا می خواهد تا ثروتش را بگیرد. خداوند تمام ثروت ایوب را گرفت و مناظره تا جایی ادامه می یابد که خداوند فرزندان و سلامتی ایوب را نیز می گیرد و در حالی که بدنش را دمل سخت در برگرفته و بوی تعفنش از دور می - آمد، لحظه به لحظه خداپرستی او افزون می گشت، تا این که تمام ثروت و سلامتی و فرزندان خود را از نو به دست آورد. سوره ی انبیاء آیات ۸۳ و ۸۴ در مورد ایوب است. (نقل به مضمون از حیدری، ۱۳۸۱: ۸۴). در اشعار زیر م. سرشک با نماد قراردادن داستان زندگی ایوب (ع) به باریدن زرین ملخ بر مشتی کرم به عنوان یک جنبه ی تلخ از وقایع اجتماعی عصرش اشاره دارد. باریدن ملخ زرین از نمونه های طنزهای تلخ اجتماعی شاعر است. «م. سرشک با طنزی تلخ به ثمره ی شکیبایی و تحمل در این دوران (حکومت پهلوی) اشاره می کند که در نهایت همه ی جسم و جان صبوران ایوب وار، پوسیده و تباه می شود و چیزی جز مشتی کرم برجای نمی ماند.» (کریمی پناه، رادفر، ۱۳۹۰: ۹۵). از این رو، باریدن ملخ "سمبلی است از صبر و شکیبایی"، ایوب هم "نماد مرد صبور و مردم

دردکشیده‌ی روزگار اویند"، و از حاکمان ظالم با سمبلی چون "مشتی کرم" یاد کرده است.

- ملخ‌های زرین:

این بار هم، ناگاه

زرّین ملخ بارید

آری

اما نه بر ایوب

بر مشت کرمی، در کنار راه

زیرا که بعد از

هفت سال و هفت ماه و هفته و ساعت

چندان که هفت اندام خود را جُست

دید ای دریغا!

هیچ پیدا نیست:

یعنی انبوهی از کرم است و

ایوبی در آن جا نیست. (هزاره‌ی دوم آهوی کوهی، ص، ۳۶۸ - ۳۶۹).

خضر

خضر بر اساس برخی روایات اسلامی، از پیامبران و بر اساس برخی دیگر از روایات، بنده صالحی بود. بسیاری از مفسرین همراه موسی و یوشع بن نون را در داستانی که در سوره کهف آمده است؛ خضر می‌دانند. از معجزاتش این بود که روی هر زمین خشکی می‌نشست، زمین سبز و خرم می‌گشت و دلیل نامش، خضر (سبز) نیز همین است. زندگی خضر، از قبل از زمان موسی تا زمان حاضر، و ادامه‌ی زندگیش تا آخر الزمان، مورد اتفاق مسلمانان است. مجموعه‌ی روایات، مؤید آن است که خضر، طولانی‌ترین عُمر را در میان

فرزند آدم دارد. نام اصلی خضر "تالیا بن ملکان بن عامر بن أرفخشید بن سام بن نوح (ع)" است. (نقل به مضمون از عزیزی، ۱۳۸۰: ۴۱۹-۴۲۲). اگرچه م. سرشک در قطعه‌ی زیر از خضر "پیامبر سبزپوش" با تعبیر "پیامبر سرخ‌پوش صحاری" یاد می‌کند و او را همچون خاکستر ققنوس "نماد حیات و نامیرایی" می‌داند:

ای خضر سرخ‌پوش صحاری!

خاکستر خجسته‌ی ققنوس

بر این گروه مرده بیفشان. (آیین‌های برای صداها، ص، ۲۹۴).

اما با این حال در ابیات دیگری از معجزه‌ی او که یک بهار سرسبز دروغینی که از دور بر تنه‌ی خشک سپیدار جلوه می‌کند، یاد می‌کند که این تعبیر و تأویل را می‌توان با توجه به اوضاع سیاسی- اجتماعی آن روزگار معنی کرد. بدین صورت که:

خضر و معجزه‌ی او (بهار سرسبز دروغین): نمادی است از پادشاهان پهلوی و وعده و وعیدهای دروغین و فریبنده‌ی آنان.

تنوارِ خشک و نژندِ سپیدار: نماد کشور ایران است که بخاطر ظلم و بیداد و هجوم اقوام بیگانه (غز و تاتار و...) دچار زاول و ویرانی شده است.

طیلسان بلند: نماد ظلم و بیداد حاکمان و پادشاهان پهلوی.

- بهار عاریتی:

خضری مگر گذشته از این راه

آه این چه معجزه‌ست

کز دور سبز می‌زند و جلوه می‌کند

تنوارِ خشک و پیرِ سپیدارِ پار

شاید.

اما،

نه،

بی گمان

این پیچکی ست رسته و بالیده

و افکنده طیلسان بلندش را

بر قامت نژند سپیدار. (همان، ص، ۳۶۱).

ابراهیم(ع)

داستان حضرت ابراهیم(ع) و ذبح فرزند خود دست مایه‌ایی می‌شود تا شاعر از آن نمادی برای قتل و کشتن نفس خلق کند. در واقع داستان حضرت ابراهیم و ذبح فرزندش مضمونی می‌شود که با آن «شاعر برای گریز از چرخه‌ی عقیم ذهنی و از خودبی‌خودی، اضطراب دردناک‌زاده از جان اندیشمندش را، شهادتگاه کرداری پویا فرامی‌خواند و با قاطعیت ابراهیم، در مسلخ عشق، خنجر بر گلوگاه این ضمیر تردید آلود می‌زند و نفس شگاکش را می‌کشد.» (رشیدیان، ۱۳۷۸: ۲۳۱).

- اضطراب ابراهیم:

این صدا، صدای کیست؟

این صدای سبز،

تبض قلب آشنای کیست؟

لحظه لحظه با ضمیری خویش جنگ می‌کنیم

وین فراخنای هستی و سرود را

به خویش تنگ می‌کنیم

همچون آن پیمبری سپید موی پیر

لحظه‌ای که پورِ خویش را به قتلگاه می‌کشید

از دو سوی

این دو بانگ را،

به گوش می شنید

بانگ خاک سوی خویش و

بانگ پاک سوی خویش:

«هان چرا درنگ!

با ضمیر ناگزیر خویش جنگ!»

(آینه ای برای صداها، ۴۲۳-۴۲۴).

همچنین داستان ابراهیم و سر بریدن مرغان که در آیه ی ۲۶۰ سوره ی بقره به آن اشاره شده است: خداوند چهار پرنده را برای ابراهیم پس از له کردن زنده گردانید، در اشعار شفیعی بصورت نمادین تجلی یافته است.

- مرغان ابراهیم:

مرغان ابراهیم دیگر باره می آیند

مرغانِ سر یک سو فتاده، سنگدان یک سوی

زاغ و خروسِ پا و پر بشکسته مجروح

طاووسِ پرپر گشته و مرغابی بی سر

مجموع می آیند ز آن سوی پریشانی

در لوح محفوظ این چنین فرموده شان داور

یک بار دیگر آزمون کن نغمه ای در پرده ای دیگر.....

معنای معجز چیست جز مرغی که می پرد

بالا تر از دیواره ی حیرت

یک بال سوی باختر، یک بال زی خاور

هنگام، آن هنگام جادویی ست.

بنگر،

یک بار دیگر آزمون کن نغمه‌ای

در پرده‌ای دیگر. (هزاره‌ی دوم آهوی کوهی، ص، ۳۵).

سلیمان(ع)

خداوند فهم زبان پرندگان را به حضرت سلیمان عطا کرده است. و در سوره‌ی نمل آیه‌ی ۱۵ و ۱۶ در مورد دانستن زبان مرغان و آموختن آن به داود و سلیمان سخن به میان آمده است. علاوه بر فهم زبان پرندگان، در آیه ۸۱ سوره‌ی انبیاء به قدرت حضرت سلیمان در به فرمان آمدن باد تندر، اشاره شده است. در سروده‌های م. سرشک سلیمان با تعبیر سمبلک و نمادین خود بار معنایی متفاوتی با آنچه که در قبل داشته پیدا می‌کند برای مثال در ابیات زیر، «سلیمان اشاره و نمادی است از حاکمیت مستبد رژیم سابق، که بنیان تخت و رختش را موریانه‌ها خورده‌اند اما او (حکومت پهلوی) هنوز با ظلم و بیداد در خیال خود می‌پندارد که جاودانه پابرجاست» (کریمی‌پناه، رادفر، ۱۳۹۰: ۹۲).

- معراج نامه:

نزدیک‌تر شدم

آنگاه

دیدم

قلبِ شکنجه‌گاه‌های شیاطین را

در صبح ارغوانی مشرق

که با طنین روشنِ آوازِ عاشقان

پیوسته می‌تپید.

نزدیک‌تر شدم

دیدم عصا و

تخت سلیمان را

که موریانه‌ها

از پایه خورده بودند،

اما هنوز او،

با هیبت و مهابت خود

ایستاده بود،

زیرا مردمان باور نداشتند

که مُرده‌ست

و پیکر و سریرش

در انتظار جنبش بادی‌ست. (آینه‌ای برای صداها، ص، ۴۰۰).

«پوسیده‌شدن عصا و تخت سلیمان، نماد و کنایهٔ رمزآمیز از متلاشی‌شدن درونی پایه‌های حکومت پهلوی است که به علت جبروت و شوکت بیرونی و تظاهرهای آن، فعلاً عموم مردم از وجود آن اطلاعی ندارند و فقط باد (نماد جنبش و حرکت وسیع و همه‌جانبه‌ی مردمی) آن را به طور واضح و آشکار مشخص خواهد کرد.»

۵- نتیجه‌گیری

در اشعار م. سرشک، نماد جایگاه و اهمیت ویژه‌ای دارد و نمادپردازی یکی از ویژگی‌های شعری او تلقی می‌شود. باورهای انسانی شاعر که زمینه‌ی سرودن شعرهای اجتماعی و بعضاً فلسفی را فراهم نموده است، موجب خلق و به کار بردن نمادهای زیاد شده است که علاوه بر عمق معنایی و توسعه زبانی، وجه هنری شعرها را تعالی بخشیده‌اند. نمادها مطابق با خطوط فکری شاعر غالباً از دو حیطه طبیعت و فرهنگ اقتباس شده‌اند و در

شکل هنری به خدمت مفاهیم اجتماعی و انسانی درآمده‌اند. نتایج نشان داد دین اسلام با تمام اجزای آن شامل قرآن، فرهنگ قرآنی، تفسیرهای قرآن، عقاید عرفا و صوفیه و... در بیشتر اشعار شفیعی کدکنی جاری و ساری است. آشنایی عمیق وی با قصص قرآنی، تورات، انجیل، تفاسیر و روایات اسلامی سبب گردیده تا از داستان‌های انبیاء بهره‌ی وافر ببرد. داستان آدم، خضر، ابراهیم، عیسی، موسی، سلیمان، و... با معانی سمبلیک و نمادینی که در خود نهفته دارند، در خدمت خلق مضامینی تازه قرار گرفته‌اند. همانند هر مطالعه‌ای پژوهش حاضر نیز خالی از نقص و محدودیت نیست و مهم‌ترین محدودیت پژوهش حاضر کمبود منابع اطلاعاتی مرتبط با حوزه پژوهش بود.

فهرست منابع

۱. حیدری، ح. ا. ۱۳۸۱. گذری بر ادیان. تهران: انتشارات خاور زمین.
۲. ذوالفقاری، م؛ امیدعلی، ح. ا. ۱۳۹۲. نمادپردازی در چند شاعر شعر نو و مقایسه آنها با هم. بهار ادب، ۶(۱): ۲۰۴-۱۸۹.
۳. رشیدیان، ب. ۱۳۷۸. بینش اساطیری در شعر شفیعی، سفرنامه‌ی باران. به کوشش دکتر حبیب الله عباسی، تهران: روزگار.
۴. رویایی، و. ۱۳۸۴. اسطوره سیمرغ در شعر شفیعی کدکنی. نشریه حافظ، ۱۶(۱): ۴۲-۳۷.
۵. سیدی، م؛ فائزی، خ. ۱۳۹۵. نمود آداب و رسوم و باورهای اجتماعی جهت بازتاب اوضاع سیاسی و اجتماعی جامعه در آئینه اشعار شفیعی کدکنی. کنگره بین المللی زبان و ادبیات.
۶. شفیعی کدکنی، م. ر. ۱۳۷۶. آئینه‌ای برای صداها. تهران: سخن.
۷. صادقی شهپر، ر. ۱۳۸۲. نگاهی به سمبولیزم فرانسه و بررسی نمادهای طبیعی در شعر معاصر، (نیما، شاملو، اخوان، فروغ و شفیعی). دانشگاه تربیت معلم آذربایجان.
۸. عزیزی، ی. ۱۳۸۰. داستان پیامبران یا قصه‌های قرآن از آدم تا خاتم. تهران: انتشارات هاد.
۹. علی‌نژاد، م. ۱۳۸۱. بررسی نماد گرایی در شعر معاصر فارسی، (نیما، اخوان، فروغ، و شفیعی). دانشگاه تربیت معلم تهران.

۱۰. کریمی، ا؛ زال‌نژاد، ه. ۱۳۹۵. بررسی جلوه‌های نمادین طبیعت در اشعار محمدرضا شفیعی کدکنی. *فصلنامه تخصصی زبان و ادبیات فارسی*، ۱۲(۶): ۸۹-۱۲۰.
۱۱. کریمی، م؛ رادفر، ا. ۱۳۹۰. تجلی اسطوره در شعر م. سرشک. *نشریه ادبیات پارسی معاصر*، ۱(۱): ۸۱-۱۰۰.
۱۲. کریمی‌پناه، م. ۱۳۹۰. ادبیات پارسی معاصر. *پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*، ۱(۱)، ۵۸-۴.
۱۳. مجیدی کدکنی، ف. ۱۳۸۴. تأمل در واژه‌ی کبوتر در شعر م. سرشک، *فصلنامه هستی*، (۱۵): ۷۶-۴۳.
۱۴. محدثی خراسانی، م. ۱۳۸۴. سلوک باران: عرفان در افق شعر شفیعی، *جام جم*.
۱۵. یوشیج، ن. ۱۳۶۸. درباره شعر و شاعری، به کوشش سیروس طاهباز. تهران: دفترهای زمانه.

References

۱. Heydari, H. A. ۲۰۰۲. A Passage on Religions. Tehran: Khavar Zamin Publications.
۲. Zolfaghari, M.; Omidali, H. A. ۲۰۱۳. Symbolism in Several Modern Poets and Their Comparison. *Bahar Adab*, ۶(۱): ۱۸۹-۲۰۴.
۳. Rashidian, B. ۲۰۰۰. Mythological Insight in Shafi'i Poetry, *Travelogue of the Rain*. With the Effort of Dr. Habibollah Abbasi, Tehran: Rouzager.
۴. Royaei, V. ۲۰۰۵. The Myth of Simorgh in Shafi'i Kadkani's Poetry. *Hafez Magazine*, (۱۶): ۳۷-۴۲.
۵. Seyidi, M.; Faezi, K. ۲۰۱۶. The Representation of Social Customs and Beliefs to Reflect the Political and Social Conditions of Society in the Mirror of Shafi'i Kadkani's Poems. *International Congress of Language and Literature*.
۶. Shafiei-Kadkani, M. R. ۱۹۹۷. A Mirror for Sounds. Tehran: Sokhan.

۷. Sadeghi Shahpar, R. ۲۰۰۳. A Look at French Symbolism and a Study of Natural Symbols in Contemporary Poetry, (Nima, Shamlou, Akhavan, Forough, and Shafiei). Azerbaijan Teacher Training University.
۸. Azizi, Y. ۲۰۰۱. The Story of the Prophets or the Stories of the Quran from Adam to Khatam. Tehran: Had Publications.
۹. Ali-Nejad, M. ۲۰۰۲. A Study of Symbolism in Contemporary Persian Poetry, (Nima, Akhavan, Forough, and Shafiei). Tehran Teacher Training University.
۱۰. Karimi, A.; Zal-Nejad, E. ۲۰۱۶. A Study of the Symbolic Manifestations of Nature in the Poems of Mohammadreza Shafiei-Kadkani. Specialized Quarterly Journal of Persian Language and Literature, ۱۲(۶): ۸۹-۱۲۰.
۱۱. Karimi, M.; Radfar, A. ۲۰۱۱. The manifestation of myth in the poetry of M. Sereshk. Journal of Contemporary Persian Literature, ۱(۱): ۸۱-۱۰۰.
۱۲. Karimi-Panah, M. ۲۰۱۱. Contemporary Persian Literature. Institute of Humanities and Cultural Studies, ۱(۱), ۵۸-۴.
۱۳. Majidi Kadkani, F. ۲۰۰۵. Reflection on the word pigeon in the poetry of M. Sereshk, Hasti Quarterly, (۱۵): ۴۳-۷۶.
۱۴. Mohaddesi Khorasani, M. ۲۰۰۵. The behavior of rain: mysticism in the horizon of Shafi'i poetry, Jam Jam.
۱۵. Youshij, N. ۲۰۱۰. On poetry and poetry, with the efforts of Sirous Tahbaz. Tehran: Daftarhae Zamaneh.